

Бойчук А. Ю.,

кандидат юридичних наук,

суддя Кіровоградського районного суду міста Кіровограда

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Анотація. У статті розкрито зміст функцій юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи, до числа яких пропонується додати функцію «Відображення державної політики в природоохоронній сфері». На підставі аналізу нормативно-правових актів, прийнятих у різні історичні періоди, наведені приклади реалізації цих функцій.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, охорона природи, функції, юридична відповідальність, класифікація, державне управління.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження пов'язана з трьома причинами. По-перше, юридична відповідальність є своєрідним бар'єром, який стоїть на шляху правопорушень законодавства та полягає в обов'язку правопорушника зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру. По-друге, формування правової держави нерозривно пов'язано з проблемами взаємної відповідальності держави та громадянина, що потребує змін у змісті юридичної відповідальності, в якій залишаються багато рис, наслідувальних із часів СРСР. Місце та роль юридичної відповідальності в правовій системі найбільш повно і конкретизовано розкриваються через поняття та види функцій. За їх допомогою можна простежити шляхи історичного розвитку юридичної відповідальності, її вплив на правову систему, наукове і практичне значення. По-третє, з історії держави і права України відомо, що в умовах війн, революцій, соціальних катаклізмів завжди збільшується навантаження на природні об'єкти. Цей процес добре простежується в сучасній Україні, в якій гібридна війна, економічна та екологічна криза призвели до значного збільшення кількості кримінальних та адміністративних правопорушень проти об'єктів природи. Виходячи із цих причин, функції юридичної відповідальності за злочини проти довкілля потребують свого більш ґрунтовного розгляду та подальшого дослідження в природоохоронній сфері, з'ясування їх змісту, завдань, які вони вирішують на шляху протидії правопорушенням.

Ступінь дослідження проблеми. Аналіз публікацій показує наявність двох особливостей наукової літератури. З одного боку, опублікована значна кількість робіт, присвячених поняттю, сутності, видам, її цілям, завданням та функціям юридичної відповідальності, які виконували С.А. Алексєєв, С.В. Єлькін, Е.Ю. Ісмаїлова, В.М. Комарницький, Н.Е. Саввіч, Г.В. Тіщенко, Ю.В. Трунцевський, В.І. Шевченко. З іншого боку, питання юридичної відповідальності за злочини проти довкілля були темою, яка зрідка розглядалась науковцями, тому кількість публікацій та обсяг матеріалів, присвячених цій проблемі, є недостатнім. Фрагментарно ця тема розроблялась М.М. Бринчуком, Т.А. Бушуєвою, А.П. Гетьманом, П.С. Дагілем, Є.П. Желваковим, Б.В. Звонковою, О.С. Колбасовим, Л.В. Мендик, В.І. Мунтяном, А.С. Плешаковим, Б.Г. Розовським, Ю.С. Шемшученком.

Метою роботи є дослідження змісту та засобів реалізації функцій юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження слід розпочати з того, що на всіх етапах розвитку держави і права України функції юридичної відповідальності виконували важливу роль в реалізації нормативно-правових актів та забезпечували виконання правових приписів усіма суб'єктами права. У правовій науці під функціями юридичної відповідальності розуміють основні напрями впливу цієї категорії на суспільні відносини, поведінку суб'єктів, мораль, правосвідомість, культуру. Основним завданням юридичної відповідальності є регулювання і охорона існуючого ладу та суспільного порядку, що може бути реалізовано за її допомогою. Семантичне розуміння поняття «функція» в перекладі з латини означає виконання, звершення; в широкому розумінні – обов'язок, що його виконує відповідний інститут чи процес стосовно характеристики напрямку чи аспекту діяльності [1, с. 34]. Для цієї категорії права є характерними такі риси, як соціальна обумовленість, цільове призначення, самостійність кожної функції, їх взаємодія та взаємозв'язок.

Також через функції юридичної відповідальності проявляються її соціальна та правова цінність і функціональне призначення. При цьому, як стверджує О.В. Сурілов, саме в досягненні цілей і функцій юридичної відповідальності простежується її соціальна необхідність та ефективність [2, с. 407]. Відомі російські дослідники Н.І. Магузов, А.В. Малько також вважають, що саме через функції наглядно проявляються цілі юридичної відповідальності [3, с. 242].

На думку С.С. Алексєєва, зміст цієї категорії права зумовлений її соціальною природою і юридичними особливостями; перш за все тим, що юридична відповідальність виступає в якості реакції держави на вчинене правопорушення [4, с. 277]. Інший науковець, Б.Т. Базилев, розглядає зміст функцій юридичної відповідальності за допомогою визначення цілей застосування цієї категорії права. Враховуючи особливості природоохоронної сфери, функції юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи можна визначити як основні напрямки впливу, завдяки яким забезпечуються збереження, відновлення, раціональне використання природних об'єктів [5, с. 67].

Таким чином, функції юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи – це ті основні напрямки державного впливу, завдяки яким реалізується завдання з охорони, збереження та раціонального використання об'єктів природи. Враховуючи особливості природоохоронної сфери, такі наукові підходи до визначення цієї категорії можуть бути використані для виявлення характерних рис цієї сфери. Зокрема, функції юридичної відповідальності за правопорушення в цій сфері можна визначити як основні напрямки впливу, завдяки яким забезпечуються мета, цілі, зміст та сутність юридичної відповідальності у сфері охорони, використання і відтворення природних об'єктів в Україні.

Згідно з теоретичними розробками, проведеними в різні історичні часи, вчені виділяли такий перелік функцій юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони довкілля. Так, М.М. Бринчук відносив до функцій юридичної відповідальності такі: стимулюючу, компенсаційну, превентивну, каральну [6, с. 325]. Аналогічний перелік функцій юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища наводять і Е.Ю. Ісмаїлова, Ю.В. Трунцевський, Н.Е. Саввіч [7, с. 128]. Інший науковець, Г.В. Тіщенко, виділив три основні функції юридичної відповідальності у сфері охорони природи: превентивну, компенсаційну та каральну, а стимулюючу функцію вчений розглядає в контексті превентивної [8, с. 137]. На думку Н.Р. Кобецької, функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення базуються на загальних функціях юридичної відповідальності, до числа яких дослідниця відносить охоронну функцію, яка спрямована на забезпечення захисту, недоторканності прав та законних інтересів суб'єктів [9, с. 129]. У свою чергу, С.Ю. Шемшученко пропонує додати до функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення ще дві додаткові – виховну та забезпечувальну. Причина такого підходу полягає в необхідності запобіганню правопорушенням у цій сфері, а також необхідності функцій юридичної відповідальності виступати засобом забезпечення охорони і збереження належного стану навколишнього природного середовища [10, с. 339]. На необхідність віднесення до важливих функцій юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства забезпечувальної та виховної функції вказують В.М. Комарницький, В.І. Шевченко, С.В. Слькін тощо [11, с. 197].

На думку М.В. Шульги, юридична відповідальність земельного законодавства виконує низку важливих функцій: а) виступає як засіб забезпечення виконання вимог земельного законодавства; б) відповідальність у зазначеній сфері є важливим елементом механізму гарантій земельних прав суб'єктів; в) норми цього інституту стимулюють додержання приписів земельного законодавства; г) в умовах переходу економіки країни до ринкових відносин зростає роль компенсаційної юридичної відповідальності [12, с. 1].

До цього переліку необхідно додати функцію реалізації державної політики в природоохоронній сфері. Доцільність такого уточнення полягає в тому, що теоретичне обґрунтування тої чи іншої функції ще не означає її реалізацію в практичній діяльності органів державної влади. В історії держави і права України існує багато прикладів, коли проголошені на рівні політичних гасел рішення партійних з'їздів не отримували своєї реалізації в практичній діяльності органів державної влади. Так, задекларовані більшовиками в наказі «Про землю» прийнятим II З'їздом Солдатських, Робочих, Селянських депутатів

положення з охорони цього природного ресурсу не були реалізовані ні в період громадянської війни в Росії, ні в перші роки Радянської влади. Виходячи із цього, можна розглянути зміст восьми функцій юридичної відповідальності в природоохоронній сфері, таких як: охоронна, превентивна, каральна, стимулююча, компенсаційна, виховна, організаційна, політична (відображення державної політики в природоохоронній сфері). Загальне уявлення про виділені функції дає рис. 1.

1. Охоронна функція в природоохоронній сфері являє собою правовий вплив з боку органів державної влади, спрямований на охорону природних об'єктів, законність їх використання, протидію протиправних явищ. На державу покладається обов'язок із запобігання та покарання осіб, які порушують діюче законодавство з охорони природи та порушують інтереси суспільств, держави та громадян.

Прикладом реалізації охоронної функції держави, спрямованої на захист природних об'єктів, став Обіжник Міністерства Земельних Справ УНР від 1 квітня 1918 р. стосовно охорони пам'яток природи [13]. З іншого боку, більшовицький уряд України також реалізовував охоронну функцію, що можна дослідити на прикладі створення заповідника в маєтку Фальц-Фейна «Асканія-Нова». У сьогоднішній Україні охоронна функція держави зі збереження об'єктів природи та пам'яток культурної спадщини знайшла відображення в ст. 60 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» 1992 р. Згідно із закріпленими в ньому положеннями охорона ПЗФ здійснюється спеціальними адміністраціями, покладається на служби їх охорони, які входять до складу служби державної охорони природно-заповідного фонду України.

2. Превентивна функція полягає в попередженні здійснення правопорушення у сфері охорони природи шляхом впливу на свідомість правопорушника в напрямі усвідомлення ним невідворотності покарання. Наприклад, 26 квітня 1962 р. було прийнято Указ «Про посилення боротьби з бур'янами», в якому знайшли відображення заходи, пов'язані з попередженням погіршення стану землі та встановлювався обов'язок користувачів ліквідувати такі наслідки. Аналогічним чином у зміст Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 16 травня 1967 р. «Про невідкладні заходи по захисту ґрунтів від вітрової і водної ерозії в Українській РСР» увійшли положення стосовно попередження та боротьби зі знищенням та погіршенням стану земель. З метою призупинення негативних процесів, пов'язаних з використанням земельних ресурсів та посиленням юридичної відповідальності за такі правопорушення, Рада Міністрів СРСР 14 травня 1970 р. затвердила «Положення про державний контроль за використанням земель».

3. Каральна функція забезпечує виконання такого завдання, згідно з яким особи, винні у вчиненні кримінальних чи

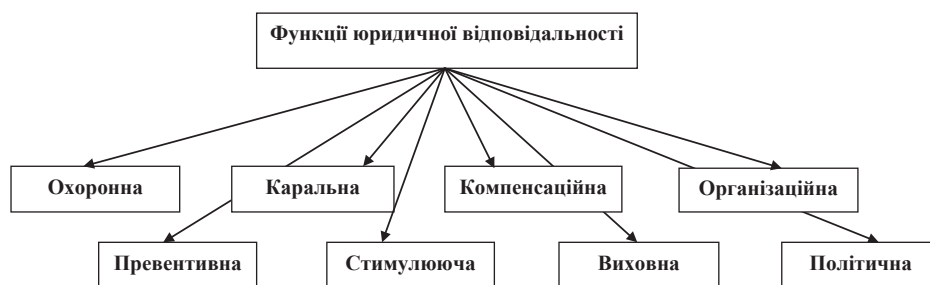

Рис. 1. Функції юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля

адміністративних правопорушень, можуть бути покарані. В якості прикладу реалізації цієї функції можна привести ст. 99 Кримінального кодексу УСРР 1922 р., яка передбачала охорону лісів від хижацької експлуатації і винищення, незаконного полювання, а також видобутку природних копалин. Аналогічними за направленістю були ст.ст. 82, 83, 84, 137, які увійшли до Кримінального кодексу УСРР 1927 р., що регламентували охорону надр, лісів, представників фауни та флори, морських бобрів, котиків. Згідно з ч. 2 ст. 137 до злочинів належав промисел морських котиків і морських бобрів у відкритому морі та морських бобрів у тримильній прибережній смузі. За такі дії передбачались кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі або примусові роботи на строк до одного року, або штраф до п'ятисот рублів з обов'язковою конфіскацією незаконно добутого у всіх випадках і з конфіскацією знарядь лову та суден з їх обладнанням.

4. Функція стимулювання в природоохоронній сфері розглядається як спонукування до активних дій з дотримання та реалізації норм природоохоронного законодавства у вигляді заохочення за досягнуті результати зі збереження конкретних об'єктів. Наприклад, у сфері правової охорони землі стимулююча функція полягає в запровадженні економічних заохочень та психологічному впливі на суб'єктів земельних правовідносин. В історії держави та права України проявом цієї функції була Інструкція Народного Комісаріату Землеробства УСРР 1924 р. «Про порядок преміювання міліції, лісової варти, членів сільських комісій ... ». Згідно з п. 2 цього нормативно-правового акту, 30% від сум, виручених від продажу конфіскованого лісу, лісових матеріалів та 30% від сум, фактично стягнутих із лісопорушників збитків лісовому господарству, направлялись на преміювання співробітників міліції, посадових осіб лісової варти, членів сільських комісій. Таким чином держава проводила стимулювання працівників лісової охорони та сільських комітетів за активну боротьбу з порушниками природоохоронного законодавства.

5. Компенсаційна функція спрямована на відновлення незаконно порушених прав, примусове виконання невиконаних обов'язків, властивих цивільній, насамперед, майновій, відповідальності. У природоохоронній сфері реалізація цієї функції полягає в необхідності компенсації збитків, нанесених природним об'єктам. Так, згідно зі ст. 171 Земельного кодексу УРСР 1970 р. регламентувалась необхідність приведення самовільно зайнятої землі в стан, придатний для використання в сільсько-господарських цілях. У діючому законодавстві згідно зі ст. 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 р. підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, а порядок та розмір встановлювався законодавством України.

6. Виховна функція полягає в загальноправовому впливі на духовну сферу, націлена на формування в суспільстві шанобливого та бережливого відношення до природи. Ефективна боротьба з правопорушеннями у природоохоронній сфері залежить від рівня політичної та правової культури, відповідального відношення громадян до об'єктів природи та служить укріпленню законності і правопорядку в цій сфері. Такий підхід знайшов відображення в Положенні «Про державні заповідники Української РСР» 1962 р. та п. 6. Закону «Про охорону природи Української РСР» 1960 р., який передбачав популяризацію його положень, допомогу в розвитку краєзнавчої роботи шля-

хом проведення усної друкованої і заочної пропаганди, читання лекцій, видання і розповсюдження наукових і науково-популярних праць. Іншим прикладом нормативно-правового акту, до змісту якого увійшла виховна функція права, є Постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи з охорони ґрунтів і захисних лісонасаджень на території Української РСР» 1960 р., у зміст якої увійшов п. 19, що зобов'язував державних контролерів з охорони ґрунтів проводити серед населення пропаганду законодавства про охорону природи та захист ґрунтів від ерозії та надавати консультації за допомогою газет, журналів, радіо.

7. Організаційна функція полягає в створенні державних структур, основним завданням діяльності яких є захист природних об'єктів від незаконного використання, знищення, забруднення, погіршення стану та інших протиправних дій та притягнення до юридичної відповідальності осіб, які скоїли правопорушення. Так, в УРСР у різні історичні часи діяли Державна лісова охорона, Інспекція з гірничого контролю, Державні контролери із захисту землі від ерозії, Державна інспекція рибоохорони, Державна лісова інспекція, Державна гірничо-інспекція, Державна екологічна інспекція, завданням яких була охорона та контроль за використанням природних об'єктів. Працівники цих служб мали право складати адміністративні протоколи про порушення та складати протоколи за порушення правил, вилучати незаконно добути продукти та матеріали. Юридична відповідальність за правопорушення в природоохоронній сфері знайшли відображення в Положенні «Про полювання та мисливське господарство Української РСР» 1969 р. в якому згідно з п. 35 за порушення правил полювання винні особи підлягали штрафу в розмірі: громадяни – до 10 карбованців, а службові особи – до 50 карбованців, що накладається адміністративними комісіями при виконавчих комітетах районних, міських Рад депутатів трудящих.

8. Відображення державної політики в природоохоронній сфері

Так, прихід до влади в Україні Центральної Ради та проведення нею державної політики згідно з III Універсалом стосовно передачі усієї землі селянам призвів до прийняття губернськими комітетами відповідних нормативно-правових актів. Наприклад, 24 листопада 1917 р. Чернігівським Губернським комітетом поміщицькі, удільні, монастирські, церковні землі оголошувались власністю всього трудового народу, та була прийнята Інструкція з контролю за використанням і охороною цього природного ресурсу [14]. Уряд гетьмана Скоропадського підтримав рішення першого Всеукраїнського з'їзду садоводів стосовно охорони таких об'єктів, та 22 серпня 1918 р. Міністерство земельних справ видало постанову № 183 стосовно створення розплідників та забезпечення виноградарів в Україні доброякісним посадковим матеріалом [15]. Другим прикладом реалізації державної політики стало прийняття серії нормативно-правових актів урядом УРСР стосовно реалізації «сталінського плану перетворення природи».

Аналогічним чином захист землі від ерозії, боротьба з пиловими бурями, збереження родючості, задеклароване в рішеннях з'їздів КПРС, знайшли відображення в численних нормативно-правових актах, прийнятих урядом УРСР із цього питання.

Іншим прикладом стала реалізація положень Декрету «Про землю», прийнятого на II Всеросійському з'їзді Рад Робочих, Солдатських та Селянських Депутатів 1917 р., які запроваджували відповідальність за порушення правил експлуатації землі. На підставі цього Декрету в подальшому приймалися всі на-

ступні нормативно-правові акти, пов'язані з використанням земельних ресурсів у СРСР та союзних Республіках.

За результатами проведеного дослідження можна зробити **висновки**.

I. Основним завданням функцій юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони довкілля є збереження природних об'єктів та захист їх від противоправних дій.

II. На підставі розгляду функцій юридичної відповідальності, зафіксованих у різних нормативно-правових актах, присвячених охороні природи, пропонується визначення цього терміну.

III. Виділено та розкрито зміст восьми функцій юридичної відповідальності, до числа яких відносяться: охоронна, превентивна, каральна, стимулююча, компенсаційна, виховна, організаційна, політична.

IV. Внесено пропозицію додати до числа функцій юридичної відповідальності функцію відображення державної політики в природоохоронній сфері, яка знайшла відображення в низці нормативно-правових актів, прийнятих у різні історичні часи із цього питання в Радянській Україні.

Література:

1. Правознавство : навч. посіб. / [В.І. Бобир, С.Е. Демський, А.М. Колодій (керівник авт. колективу) та ін.]; за ред. В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 480 с.
2. Сурилов А.В. Теория государства и права / А.В. Сурилов. – К., Одесса : Вища школа, 1989. – 439 с.
3. Матузов Н.И. Теория государства и права / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 2004. – 270 с.
4. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев – М. : Юрид. лит., Т. I – 1981. – 360 с.
5. Базылев Б.Т. Ответственность в советском праве / Б.Т. Базылев – Красноярск : Краснояр. ун-т, 1977. – 72 с.
6. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды) / М.М. Бринчук. – М. : Юристъ, 1998. – 688 с.
7. Исмаилова Э.Ю. Экологическое право / Э.Ю. Исмаилова, Ю.В. Трунцевский, Н.Е. Саввич. – [2-е изд., перераб.]. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. – 403 с.
8. Тищенко Г.В. Екологічне право / Г.В. Тищенко. – К. : Юмана, 2001. – 256 с.
9. Кобецька Н.Р. Екологічне право України / Н.Р. Кобецька. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.

10. Екологічне право України. Академічний курс / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ вид-во "Юридична думка", 2005. – 848 с.
11. Комарницький В.М. Екологічне право України / В.М. Комарницький, В.І. Шевченко, С.В. Єлькін. – [3-е вид.]. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 224 с.
12. Шульга М.В. Загальна характеристика відповідальності за порушення земельного законодавства / М.В. Шульга та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/1243/18/>.
13. ЦДАВО України. Ф.1060 «Міністерство земельних справ Української Народної Республіки» спр. № 213. – С. 7.
14. ЦДАВО України. Ф.1060 «Міністерство земельних справ Української Народної Республіки» опис 1, спр. № 4. – С. 5.
15. ЦДАВО України. Ф. 1060 «Міністерство земельних справ Української Народної Республіки» опис 1, спр. № 25. – С. 10.

Бойчук А. Ю. Правовое обеспечение функций юридической ответственности за преступления против окружающей среды

Аннотация. В статье раскрыто содержание функций юридической ответственности за правонарушение в сфере охраны природы, к числу которых предлагается добавить функцию «Отображение государственной политики в природоохранной сфере». На основании анализа нормативно-правовых актов, принятых в различные исторические периоды, приведены примеры реализации этих функций.

Ключевые слова: нормативно-правовой акт, охрана природы, функции, юридическая ответственность, классификация, государственное управление.

Boychuk A. Yu. Legal support of the functions of legal liability for crimes against the environment

Summary. The article describes the content of the functions of legal liability for the offense in the field of nature protection, it is proposed to add a function – the mapping of state policy in the nature protection sphere. Based on the analysis of legal acts adopted in different historical periods, it is given examples of the implementation of these functions.

Key words: legal act, nature protection, functions, legal responsibility, classification, public administration.